

УДК 94 (575.3)

DOI 10.24412/3005-849X-2026-3-19-29

**ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА
ХУСУСИЯТҶОИ ХИЗМАТРАСОНИИ
КИТОБХОНАВӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ
ШИМОЛӢ (СОЛҶОИ 70-80-УМИ АСРИ XX)**

**ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И
ФОРМЫ БИБЛИОТЕЧНОГО
ОБСЛУЖИВАНИЯ В СЕВЕРНОМ
ТАДЖИКИСТАНЕ (70-80-е годы XX века)**

**THE HISTORY OF THE
DEVELOPMENT AND FORMS OF
LIBRARY SERVICES IN NORTHERN
TAJIKISTAN (1970s–1980s)**

Мансурова Мунзифа Акмаловна,
муаллими калони кафедраи таърих ва
динишиносии ДДХБСТ (Хучанд, Тоҷикистон)

Мансурова Мунзифа Акмаловна,
старишӣи преподаватель кафедры
истории и религиоведения ТГУПБП
(Худжанд, Таджикистан)

Mansurova Munzifa Akmalovna, senior
lecturer in the department of history and
religious studies under the TSULBP (Khujand,
Tajikistan) **e-mail:** mansurova.m78@mail.ru

Таърихи ташаққул ва хусусиятҳои хизматрасони китобхонавӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои 70-80-уми асри XX баррасӣ шудааст. Дар асоси маводи бойгонии вилояти Суғд исбот шудааст, ки давраи мазкур марҳалаи муҳими марказоникунони китобхонаҳо буда, бибколлекторҳо дар таъмини мутамарказ ва мутобиксозии фондҳо ба талаботи истеҳсоли ноҳияҳои кишоварзӣ нақши калидӣ бозидаанд. Раванди "инқилоби маданӣ" дар заминаи назорати идеологӣ ва маблағгузори стандартӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Хизматрасони сайёр, аз ҷумла ташики нуқтаҳои муваққатии китобдӯхӣ дар бошишгоҳҳои саҳроӣ, ҳамчун усули самаранокӣ ҷалби аҳоли ба китобхонӣ арзёбӣ шудааст. Мушкilotи соҳа – норасоии мутахассисон, заифии пойгоҳи моддӣ ва коҳиши шумораи хонандагон муайян гардидаанд. Таҳлили омили китобдорӣ (ҳаҷми фонд, шумораи хонандагон, гардиш, додани китобҳо аз рӯи соҳаҳо) дар солҳои 1972-1973 имкон додааст, ки тамоюлҳои рушд ва омилҳои коҳиши фаъолнокии хонандагон муайян карда шаванд. Аҳаммияти илмӣ мақола дар арзёбии нави фаъолияти китобхонаҳо ҳамчун ҷузъи низомӣ маърифатии ҷомеаи тоҷик дар давраи шӯравӣ ифода ёфта, натиҷаҳо барои тақмили сиёсати фарҳангӣ аҳаммияти амалӣ доранд.

Калидвожаҳо: китобхона; Тоҷикистони Шимолӣ; бибколлектор; марказкунонӣ; инқилоби маданӣ; хизматрасони сайёр; омили китобдорӣ

Рассматривается история становления и особенности библиотечного обслуживания в Северном Таджикистане в 70–80-е годы XX века. На основе материалов из архива Согдийской области доказано, что данный период являлся важным этапом в централизации библиотечной системы, при этом библиотечные коллекторы играли ключевую роль в централизованном комплектовании и адаптации фондов к производственным потребностям сельскохозяйственных районов. Процесс «культурной революции» проанализирован в контексте идеологического контроля и стандартного финансирования. Передвижное обслуживание, включая организацию временных пунктов выдачи книг на полевых станах, оценено как эффективный метод привлечения населения к чтению в период сельскохозяйственных кампаний. Выявлены основные проблемы отрасли – нехватка квалифицированных специалистов, слабая материально-техническая база и сокращение числа читателей. Анализ библиотечной статистики (объём фонда, число читателей, книговыдача, отраслевая структура выдачи) за 1972–1973 годы позволил определить тенденции развития и факторы снижения читательской активности. Научная значимость исследования заключается в новой оценке

деятельности библиотек как составной части просветительской системы таджикского общества в советский период, а полученные результаты имеют практическое значение для совершенствования культурной политики.

Ключевые слова: библиотеки; Северный Таджикистан; библиотечный коллектор; централизация; культурная революция; передвижное обслуживание; библиотечная статистика

This article examines the development and specific characteristics of library services in Northern Tajikistan during the 1970s and 1980s. Drawing on materials from the Sughd region archives, the study demonstrates that this period marked a crucial stage in the centralization of the library system, with library supply centers playing a pivotal role in centralized collection development and the tailoring of holdings to the operational needs of agricultural districts. The "Cultural Revolution" process is analyzed within the context of ideological control and standard funding arrangements. Mobile library services—including the organization of temporary book distribution points at field camps—are assessed as an effective method for encouraging reading among the population during agricultural campaigns. Key challenges facing the sector are identified: a shortage of qualified professionals, inadequate material and technical infrastructure, and a decline in the number of readers. An analysis of library statistics (collection size, number of readers, circulation figures, and the subject-matter breakdown of loans) for the years 1972–1973 made it possible to identify development trends and the factors contributing to a decline in reader engagement. The study is scientifically significant for offering a fresh assessment of library operations as an integral part of the educational and cultural system of Tajik society during the Soviet era, while the findings offer practical value for the refinement of cultural policy.

Key-words: library; Northern Tajikistan; library collector; centralization; cultural revolution; mobile services; library statistics

Китобхонаҳо дар таърихи ҳар як миллат на танҳо ҳамчун нигоҳдори ҳофизаи таърихӣ, балки ҳамчун воситаи муҳими ташаккули ҷаҳонбинӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифат ва рушди фарҳанги ҷомеа нақши бунёди бозиданд. Тоҷикистони Шимолӣ (вилояти Ленинобод, ҳозира Суғд) бо сабаби ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, ғайривилоятӣ иқтисодӣ (саноати сабук, пахтакорӣ, инчунин доштани марзҳои фарҳангӣ бо Ўзбекистон) дар ташаккули низоми ягонаи китобдорӣ шуравӣ дар ҷумҳурии мавқеи махсус дошт. Аз ин рӯ, омӯзиши таърихи ташаккул ва хусусиятҳои хизматрасонии китобхонавӣ дар ин минтақа дар давраи асосии ислоҳоти сохторӣ – солҳои 70-80-уми асри XX, ки давраи марказкунонии пурраи китобхонаҳо, ташаккули бибколлекторҳо ва маблағгузори устувори соҳа буд, барои илми таърихи муосир ва менечменти фарҳангӣ аҳамияти бузург дорад.

Дар адабиёти таърихӣ ва китобшиносии тоҷик масъалаҳои ташаккули умумии китобхонаҳо дар давраи Шуравӣ аз ҷониби пажӯҳишгароне чун З.М. Шевченко, Ш.М. Султонов, М.Р. Шукуров ва Р.М. Масов то андозае мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин замина, бори аввал дар таҳқиқоти диссертатсионии М.С. Умарова [9] (2021) заминаи фактологӣ васеъ оид ба китобхонаҳои вилояти Ленинобод, аз ҷумла рушди шабака, ҳаҷми фонд, қор бо хонандагон ва мушкилоти марказкунонӣ, ҷамъоварӣ ва ба гардиши илмӣ ворид карда шудааст. Махсусан, дар фасли сеюми таҳқиқоти М.Умарова ба хусусиятҳои хизматрасонӣ дар деҳот ва нақши китобхонаҳо ҳамчун маркази ғоявию иттилоотӣ таваҷҷуҳи хос равона гардидааст. Сарфи назар аз ин, таҳлили мавридию амиқи омӯрӣ, ташаккули библиографияи миллий дар ҳамбастагӣ бо ғайривилоятӣ бибколлекторҳо ва сабабҳои воқеии қоҳиши хонандагон дар охири солҳои 80-ум дар адабиёти мавҷуда то ҳол

ба таври кофӣ инъикос наёфтааст. Ҳамин «холигии илмӣ» зарурати омӯзиши мавзуи мазкурро асоснок мекунад. Ҳамчунин, дар таҳлили мо ба назарияи сохтмони низоми марказонидашуда дар шароити минтақаҳои аграрӣ ва концепсияи «инқилоби маданӣ» ҳамчун воситаи табилии ҷомеаи таърихӣ карда мешавад.

Мақсади асосии ин таҳқиқот, таҳлили раванди ташаккули сохторӣ, хусусиятҳои ташкилию методӣ ва омории хизматрасонии китобхонавӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои 70-80-уми асри XX мебошад. Фарзияи асосии муаллиф иборат аст аз он ки: сарфи назар аз назорати шадиди идеологӣ ва маблағгузории стандартӣ, хизматрасонии китобхонавӣ дар минтақа хусусияти амалӣ дошта, ба талаботи маҳаллии истеҳсоли (соҳаи аграрӣ) ва иҷтимоӣ мутобиқ карда шуда буд, аммо норасоии кадрҳои баландихтисос дар деҳот ва заифии воситаҳои моддӣ боиси коҳиши шумораи воқеии хонандагон дар охири давраи омӯзиш гардид.

Таҳқиқот аз лиҳози методӣ асосан ба усули бойгонӣ таҳлили тавсифӣ ва усули омории муқоисавӣ асос ёфтааст. Муаллиф таҳлили пайдарпаии фондҳои Бойгонии давлатии вилояти Суғд (бахусус Ф.220, Р. 12, П. 107) [1] ва маълумоти марбут ба фаъолияти Китобхонаи вилоятии ба номи Т. Асирӣ ва Китобхонаи бачагонаи ноҳияи Масҷохро истифода намудааст. Ин имкон додааст, ки тағйироти ҳаҷми фонд, шумораи хонандагон, гардиш ва нишондиҳандаҳои хониш (давомот) дар фосилаи солҳои 1972-1973 дақиқ муқаррар карда шаванд. Унсuri тавсиявии методӣ дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф ин рақамҳоро бо тасвири фаъолияти бибколлектори шаҳри Хучанд ва тартиби фармоиши китобҳо (як сол пеш) пайваست намуда, тасвири яқиндорчаи зинагии хизматрасониро дар сатҳи ноҳиявӣ пешниҳод менамояд.

Дар адабиёти илмӣ марбут ба таърихи китобдорӣ Тоҷикистон таҳқиқоти гуногунҷанба ба назар мерасанд, ки онҳоро аз рӯи хронологияи мантиқӣ ба се марҳилаи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст. Марҳилаи аввал (солҳои 1960-1980) асосан аз асарҳои умумифарҳангии давраи Шуравӣ, ба монанди таҳқиқоти З.М. Шевченко [10] (1968) ва Ш.М. Султонов [5] (1980) иборат аст, ки дар онҳо раванди «инқилоби маданӣ» ва роҳбарии хизмат дар соҳаи китобдорӣ таҳлил шудааст. Меъёри интиҳоби ин асарҳо барои таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки онҳо бори аввал маълумоти омории умумии китобхонаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) - ро, ба гардиши илмӣ ворид намудаанд. Марҳилаи дуюм (солҳои 1990-2010) бо таҳқиқоти С. Сулаймонӣ [3;4] (2005, 2009) ва Ҷ. Шерматов [11] алоқаманд аст, ки дар онҳо ба ташаккули библиографияи миллӣ, нақши коллекторҳои китоб ва заминаҳои фарҳангшиносии соҳа диққати бештар дода шудааст. Меъёри асосии интиҳоби ин адабиёт таҳлили сохторҳои идоракунӣ марказонидашудаи фондҳои китобӣ мебошад. Ниҳоят, марҳилаи муосир (солҳои 2021-2024) бо таҳқиқоти мақсадноки диссертатсионии М.С. Умарова [8;9] (2021) марбут аст, ки ягона асарест, ки дар он бори аввал маводи бойгонии вилояти Суғд (фонди 220) [1] бо низом ҷамъбаст ва таҳлил шудааст.

Дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ қисми асосии нақшаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ инқилоби маданӣ буд, ки мақсаду вазифаи он омтавӣ кардани фарҳанг, маҳви бесаводӣ, истифодаи мероси фарҳангӣ, ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ меҳнаткашон буд. Бибколлектор (коллектор-и китоб) ҳамчун муассисаи алоҳидаи мутамарказ фаъолият мебард. Фаъолиятҳои асосии марказкунонӣ аз ҷамъоварӣ, коркард ва тақсими адабиёт ба китобхонаҳои колхоз ва муассисаҳои таълимӣ иборат буданд. Ин раванд имкон медод, ки захираи китоб ба таври мутамарказ идора ва самаранок истифода шавад.

Таърихи соҳаи китобдорӣ Тоҷикистон, бахусус дар манотиқи шимолии он, қисми таркибии равандҳои умумии маданияи даврони Шуравӣ ба шумор меравад. Китобхонаҳо дар ин давра на танҳо ҳамчун хазинаи нигоҳдорӣ адабиёт, балки ҳамчун марказҳои

муҳимми идеологӣ, иттилоотӣ ва маърифатӣ фаъолият мекарданд. Омӯзиши вазъ ва хусусиятҳои хизматрасонии китобхонавӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи таъсири ин муассисаҳо ба ҳаёти маънавии ҷомеа ва рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ муайян карда шавад.

Аз нимаи солҳои 70-уми асри XX дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) раванди марказкунонии китобхонаҳо оғоз гардид. Ин ислоҳот имкон дод, ки китобхонаҳои хурди деҳот ҳамчун филиалҳои Китобхонаи марказии шаҳрӣ ё ноҳиявӣ (ЦБС) муттаҳид карда шаванд.

Мисоли мушаххас: Дар натиҷаи ин ислоҳот, дар шаҳри Ленинобод (Хучанд), Исфара, Конибодом ва ноҳияҳои кишоварзӣ низоми ягонаи фондҳо ва каталогҳо ташаккул ёфт. Агар то ин давра китобхонаи як деҳа аз захираи китобхонаи деҳаи ҳамсоя беҳабар бошад, пас аз марказкунонӣ тавассути «Каталоги ягонаи алфавитӣ ва системавӣ» хонандагон имкон пайдо карданд, ки китоби дилхоҳро аз фонди умумии ноҳия ё шаҳр фармоиш диҳанд [9, с. 74]. Мубодилаи китобҳо байни китобхонаҳо (МБА — Межбиблиотечный абонемент) суръат гирифт.

Дар солҳои 70-уми асри XX дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Ленинобод (ҳозира Суғд) шумораи китобхонаҳо то 339 адад расида, дар онҳо 2113,0 ҳазор нусха китоб ва маҷалла мавҷуд буд. Аз ин шумора 227 китобхона дар деҳот ҷойгир буда, фонди онҳо 818,0 ҳазор нусхара ташкил медод. То соли 1975 шумораи китобхонаҳо ба 429 адад ва ҳаҷми фонди китобӣ ба 2874,0 ҳазор нусха расид [8, с. 18].

Дар солҳои 70-80-ум асри XX низоми кафолатдори таъминоти китоб мавҷуд буд, ки онро Коллектори китобхонавии вилоятӣ (Бибколлектор) дар шаҳри Хучанд танзим менамуд. Китобхонаҳо тибқи нақшаҳои мавзуии нашриётҳои умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ (масалан, нашриётҳои «Ирфон», «Маориф», «Адиб») як сол пеш фармоиш устувор мекарданд.

Низоми таъминоти китоб дар замони шуравӣ дорои хусусиятҳои зерини ташкилӣ буд:

1. Нашриётҳои соҳавии умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ (нашриёти китоб, адабиёти бадеӣ, тиббӣ ва ғайра) як сол пеш нақшаҳои мавзуии худро ба китобхонаҳои вилоятӣ ва идораи савдои китоб («Тоҷикитоб») пешниҳод мекарданд, ки ин раванд дарҳости воқеии хонандагонро ба назар мегирифт.

2. Коллекторҳои китобхона бо Палатаи китобии РСС Тоҷикистон ҳамкории зич дошта, бақайдгирии дақиқ ва назорати идеологӣ ҳамаи нашрияҳоро таъмин менамуданд. Сабаби ин дар он буд, ки таъмини аҳолии бо адабиёти сиёсӣ-ҳизбӣ, классикӣ ва тарҷумавӣ воситаи асосии тарбияи ғоявии ҷомеа ҳисоб меёфт.

3. Бибколлекторҳо на танҳо китоб, балки муассисаҳоро бо таҷҳизоти махсус (рафҳо/стеллажҳо, ҷевонҳои каталогӣ, китобҳои инвентарӣ) таъмин мекарданд.

4. Маблағгузорию обуна ба матбуоти даврӣ, ки аз моҳи сентябр оғоз мешуд, аз ҳисоби буҷети давлатӣ (барои мактабҳо ва китобхонаҳои давлатӣ) ё аз ҳисоби даромади худӣ колхозҳо (барои китобхонаҳои колхозӣ) пурра кафолат дода мешуд.

Дар самти баҳисобгирӣ, коллекторҳои китобхона бо Палатаи солномаҳои китоб (Палатаи китоби РСС Тоҷикистон) ҳамкории зич дошта, бақайдгирӣ ва назорати ҳамаи нашрияҳоро таъмин менамуданд. Ин низом ба танзими дақиқи гардиши китоб мусоидат мекард. Назорати идеологӣ яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти китобдорон ба ҳисоб рафта, таъмини аҳолии бо адабиёти шуравӣ, ҳизбӣ, классикӣ ва тарҷумавиро дар бар мегирифт. Ин чорабинӣ ба тарбияи ғоявӣ ва фарҳангии ҷомеа равона шуда буд. Дар ин хусус муҳаққиқон чунин изҳори назар кардаанд: «Паҳн намудани китобҳо бо забонҳои тоҷикӣ, узбекӣ ва русӣ барои муколамаи фарҳангҳо ва дастраси аҳолии ба дониш аҳамияти калон

дошт. Коллекторҳои китобхона дастрасии аҳолиро ба адабиёт, ҳатто дар минтақаҳои дурдасти ҶШС Тоҷикистон таъмин намуда, ба баланд гардидани сатҳи саводнокӣ ва афзоиши шумораи хонандагон мусоидат мекард. Маҷаллаву рӯзномаҳо аз шаҳрҳои Москва ва Ленинград тавассути мубодила (додугирифт) пурра карда мешуданд” [6].

Мисолҳои оморӣ ва соҳавӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар ноҳияҳои аграрии вилоят, ба монанди ноҳияи Масҷох ва Ашт, китобхонаҳо вазифадор буданд, ки фонди худро бо адабиёти соҳаи кишоварзӣ (пахтакорӣ, обёрӣ, селекция) мутобик созанд. Масалан, дар соли 1973 дар китобхонаи бачагонаи ноҳияи Масҷох додани китобҳои соҳаи кишоварзӣ нисбат ба соли 1972 тақрибан 4,5 баробар афзоиш ёфта, аз 69 нусха ба 304 нусха расид [1, в. 3]. Ин нишон медиҳад, ки хизматрасонии китобхонавӣ мустақиман ба талаботи истеҳсоли ноҳия мутобик карда мешуд.

Солҳои 70-80-уми асри XX дар вилояти Ленинобод китобхонаи вилоятии ба номи Т. Асирӣ ба ҳамаи китобхонаҳо, новобаста аз тобеият, ёрии иттилоотӣ ва методии самаранок расонида, дар самтҳои таҳсил, худомӯзӣ, роҳнамоии касбӣ ва рушди маънавию эстетикӣ наслҳои оянда фаъолият мебард. Ҷамъияти ҷумҳуриявии китобдӯстон (аз соли 1975 раиси он академик С.А. Рачабов буд) дар бехбуди сифати тарғиби китоб ва ташаққули хонанда ҳамчун шахси созанда нақши муҳим бозид [8, с.29-30].

Яке аз хусусиятҳои беназири хизматрасонии китобхонавӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ, ки дар таҳқиқоти М. С. Умарова низ махсус қайд шудааст, ташкили китобхонаҳои сайёр ва нуктаҳои китобдихӣ буд. Масалан, дар давраи маърақаҳои муҳимми кишоварзӣ, бахусус ҷамъоварии ҳосили пахта (моҳҳои сентябр-ноябр), кормандони китобхонаҳои марказӣ ва деҳотӣ ба бошишгоҳҳои саҳроии колхозу совхозҳо мерафтанд. Онҳо дар хаймаҳо ё шипанҷҳои пахтакорон нуктаҳои муваққатии китобдихӣ ташкил мекарданд [9, с. 92].

Китобдорон на танҳо китобу рӯзномаҳоро ба меҳнаткашон мерасонданд, инчунин дар соатҳои истироҳати кормандон усули «хониши дастҷамъона» (коллективные чтения) ва муҳокимаи мақолаҳои рӯзномаҳои «Тоҷикистони Советӣ» ва «Ҳақиқати Ленинобод»-ро роҳандозӣ менамуданд [9, с. 92].

Тибқи маълумоти Солиҷонов Нодирҷон, ки солҳои тулонӣ ба омӯзиши таърихи фарҳанги китобдорӣ миллӣ машғул гашта, ҳамзамон дар вазифаи директори Китобхонаи оммавии вилоятии ба номи Тошхоҷа Асирӣ фаъолият намудааст, аз таърихи ташкили муассисаи бибколлектор дар маркази шаҳри Хучанд дар кӯчаи Советӣ (ҳозира кӯчаи Холиқ Иброҳимов) ёдовар гаштааст. Ба гуфтаи ӯ, ҳар сол барои китобхонаҳо маблағи муайян чудо мегардид. Нашриётҳо бо назардошти дархости хонандагон фармоиш ва нақшаҳои мавзуро пешниҳод менамуданд. Барои назорати ин раванд бланкаҳои махсус пур карда шуда, як нусхаи онҳо дар бибколлектор ва китобхонаҳо нигоҳ дошта мешуд: “Дар давраи Шуравӣ як қатор нашриётҳо фаъолият мекарданд, аз ҷумла: нашриёти китоб, нашриёти адабиёти бадеӣ, нашриёти тиббӣ ва дигар нашриётҳои соҳавӣ, ки вобаста ба самти фаъолият китобҳоро ба нашр мерасониданд. Ҳар як нашриёт пеш аз нашри китоб онро як сол пеш ба нақша гирифта, нақшаи мавзуро ба китобхонаҳои вилоятӣ, марказӣ, шаҳрӣ, инчунин ба идораи савдои китоб («Тоҷикитоб») ва коллекторҳои китобхонаҳо пешниҳод менамуд. Ин раванд бо назардошти фикру дархости хонандагон амалӣ мегардид” [7].

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо», аз ҳар як нашрияти батаърифида як нусха ба китобхонаҳо супорида шуда, барои нигоҳдорӣ захира мегардид [7]. Минбаъд, дар шаҳру ноҳияҳо низ китобхонаҳо таъсис ёфтанд, масалан, фаъолияти китобхонаи бачагонаи ноҳияи Масҷох аз соли 1973-юм дар асоси қарорҳои съезди 24 КПСС ба роҳ монда шуд.

Китобхонаҳои вилоят дар солҳои 80-уми асри XX ба баргузори чорабиниҳои бузурги маданият маърифатӣ таваҷҷуҳи зиёд медоданд. Ин чорабиниҳо бо мақсади ҷалби наврасон ва ҷавонон ба мутолиа ва тарбияи ғоявии онҳо нигаронида шуда буданд. Ин вазифаи китобхона дар сарчашмаи дастурӣ чунин қайд гаштааст: “Китобхона дар баробари маркази иттилоотӣ ва илмӣ соҳаи китобдорӣ, ҳамзамон ба сифати маркази фарҳангию фароғатӣ низ нақши бузург дорад. Чун насли наврас ба воситаи мутолиаи китоб, хонишҳои бадеӣ, мизи мудаввару конфронсҳо дар ин даргоҳ тарбия мегиранд. Таҳияи барномаҳои фарҳангиву фароғатӣ ва ба роҳ мондани корҳо дар самти ҷалби хонандагон ба китобхона аз китобдор малакаву дониши баландро талаб мекунад” [2, с.10].

Бо ин мақсад намоиши китобҳо, хониши ифоданок, суҳбат дар бораи китоб, намоишҳои бахшида ба рӯзи Армияи Советӣ, рӯзи байналхалқии занон ва ғ. маҳфил ва дигар чорабиниҳои илмиву фарҳангӣ гузаронида мешуданд. Бо вучуди ин, теъдоди муштариён нисбатан коҳиш меёфт. Дар Китобхонаи оммавии вилоятӣ ба номи Т. Асирӣ (шаҳри Ленинобод) ва филиалҳои шаҳрии он, анъанаи гузоштани «Шабнишиниҳои адабӣ» (Литературные вечера) бахшида ба эҷодиёти устод Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода ва нависандагони муосирӣ он давра хеле ғаёл буд. Баргузори чорабиниҳои ҳои адабӣ, муҳокимаи китобҳои нави нависандагон, конфронсҳои хонандагон ва намоишгоҳҳои китобӣ воситаҳои асосии ҷалби ҷомеа ба китобхонӣ буданд [9, с.115].

Дар китобхонаи вилоятӣ ва китобхонаҳои шаҳри Хучанд воҳӯриҳо бо Улфатнисо Абдуқаҳҳорова (вакили Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон), Қаҳрамонони Меҳнати Сотсиалистӣ Ҳамро Таҳирова ва Зулфинисо Баҳриддинова доир мешуданд. Ин воҳӯриҳо дар хонандагон эҳтиром ба меҳнатро парвариш карда, ба китобдории адабиёти соҳавӣ мусоидат мекарданд [8, с. 28].

Инчунин, мусобиқаҳои сотсиалистӣ байни китобхонаҳои ноҳияҳо баргузор мешуданд. Масалан, дар ноҳияи Масҷох дар давоми соли 1973 ҳамагӣ 458 чорабиниҳои оммавӣ, аз ҷумла конфронсҳои хонандагон ва намоишгоҳҳои библиографӣ таҳти унвони «Шумо инро бояд донед» ташкил карда шуда буд, ки ин боиси баланд шудани давомоти умумии аҳоли ба китобхонаҳо мегардид [1, в. 4].

Нишондиҳандаҳои ғаёлияти китобхонаи ноҳияи Масҷох дар солҳои 1972–1973 дар асоси маълумоти Бойгонии давлатии вилояти Суғд дар ҷадвали 1 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои муқоисавии ғаёлияти асосии китобхона

№	Нишондиҳандаҳои муҳимми китобхона	1972	1973
1.	Фонди китобхона	11169	13466
2.	Аъзои китобхона	895	752
3.	Додани китоб	9466	8369
4.	Давомот	3082	2809
5.	Теъдоди гузаронидани чорабинӣ	28	24
6.	Гардиш		

Аз ҷадвали мазкур бармеояд, ки бо вучуди афзоиши фонди китоб (аз 11 169 ба 13 466 нусха), теъдоди аъзо ва давомот нисбатан коҳиш ёфтааст, ки ин аз мушкилоти ҷалби хонандагон дар деҳоти навбунёди ноҳия шаҳодат медиҳад. Дар соли ҳисоботии 1973 ба китобхона 2297 адад китоби нав ворид шуда, барои ин мақсад аз рӯи смета маблағҳои давлатӣ сарф гардидаанд.

Аз нигоҳи сохтори соҳавии мутолиа, адабиёти бадеӣ мавқеи аввалиндараҷаро ишғол мекард:

Ҷадвали 2. Ҷадвали муқоисавии додани китобҳо аз рӯи соҳаҳо

	Адабиёти ҷамъиятӣ- сиёсӣ	Адабиёти табӣӣ - тиббӣ	Адабиёти техникӣ	Кишоварзӣ	Санъат ва варзиш	Адабиёти бадеӣ	Ғайра
1972	892	324	87	69	180	7681	234
1973	534	101	106	304	39	6992	233

Таҳлили ин нишондиҳандаҳо собит месозад, ки дар соли 1973 таваҷҷуҳ ба адабиёти кишоварзӣ (аз 69 ба 304 нусха) афзудааст, ки ин ба хусусияти аграрии ноҳияи Масҷох ва рушди пахтакорӣ алоқаманд мебошад.

Дар миқёси умумии ноҳия, шумораи хонандагон дар китобхонаҳои деҳот 8585 нафар ва дар китобхонаҳои маркази ноҳия 1200 нафарро ташкил меод. Барои беҳтар намудани сифати кор, ташкили ёрии методӣ ба китобдорони деҳот (таваҷҷути семинарҳо ва сафарҳои хизматӣ — выезд) дар соли 1973 нисбат ба соли 1972 фаъолтар гардида буд (соли 1972 — 24 сафар, соли 1973 — 34 сафар).

Яке аз хусусиятҳои хоси фарҳанги китобдории даврони шуравӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ — ин ташкили китобхонаҳои сайёр ва нуктаҳои китобдихӣ дар манотиқи дурдасти реҷзор ва бошишгоҳҳои саҳроии пахтакорон буд. Китобдорон барои таблиғи китоб ва ҷалби хонандагони нав ба ҷойҳои ҷамъиятӣ, кинотеатрҳо, ширкатҳои сохтмонӣ ва бошишгоҳҳо рафта, китобҳоро муаррифӣ менамуданд.

Шуъбаи фарҳанг барои беҳтар намудани фаъолияти муассисаҳои фарҳангии маърифатӣ кормандонро ба курсҳои тақмили ихтисос ҷалб мекард. Чунин курсҳои тақмили ихтисос дар маркази китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ ва вилояти ташкил карда мешуданд.

Дар асоси қарори Шурои Вазорати фарҳанг мусобиқаи сотсиалистии ҷумҳуриявӣ байни китобхонаҳо, ба монанди, “Ман шаҳрванди Иттиҳоди Шуравӣ” (шабнишинӣ барои хонандагон); гӯшаҳои илмӣ “Шумо инро бояд донед” ва монанди инҳо таъсис дода шуд.

Дар охири солҳои 80-уми асри XX дар ҷумҳурӣ 1372 китобхонаи оммавӣ мавҷуд буд. Шумораи хонандагон тақрибан 800 ҳазор нафарро ташкил дод. Сарфи назар аз афзоиши шумораи китобхонаҳо, 52% хонандагон аз таркиби адабиёти бадеии мавҷуда норозӣ буданд. Дар китобхонаҳо адабиёти табиӣ-илмӣ ва маълумотномавӣ кофӣ набуд [8, с.26-27].

Бо вучуди дастгириву маблағгузориҳои давлатӣ, вазъи китобхонаҳо, бахусус дар деҳоти дурдасти кӯҳиву навбунёд (ба монанди дашти Мирзочул ва минтақаҳои Ашт) ҳолӣ аз камбудӣҳо набуд.

Мушкилии ҷиддии китобхонаҳои шаҳрӣ ва деҳоти вилояти Ленинобод бозгардонида нашудани китобҳо аз ҷониби хонандагон буд. Тибқи маълумоти ЦБС шаҳри Хучанд (9 китобхона) дар 1 октябри соли 1989 – 6209 нафар қарздор ба қайд гирифта шуда, дар дасти онҳо 13545 нусха китоб буд. То 21 майи 1991 ин нишондиҳандаҳо мутаносибан 6145 нафар ва 12787 нусхоро ташкил доданд [8, с.27].

Маводи таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки қисме аз китобхонаҳои филиалии деҳот дар биноҳои номувофиқ — заминҳои идораи колхозҳо ё клубҳои фарҳангии фарсуда ҷойгир буданд. Дар фасли зимистон набудани низоми мунтазами гармидихӣ (истифодаи гармунакҳои алаӣ ё умуман набудани гармӣ) боиси коҳиш ёфтани давомоти хонандагон ва хусусан кӯдакон мегардид. Мушкили дигар, норасоии кадрҳои дорои маълумоти олии китобдорӣ дар деҳот буд, ки ин ба сифати ташкили каталогҳо ва хизматрасонии библиографӣ таъсири манфӣ мерасонд. Чунин вазъ соҳаро маҷбур месохт, то тавассути Китобхонаи вилоятии ба номи Т. Асирӣ «Курсҳои кӯтоҳмуддати тақмили ихтисос» ва семинар-машваратҳои сайёр ташкил карда шаванд [9, с. 134].

Кормандони китобхонаҳои деҳот, аз ҷумла ҷамоати деҳоти Оббурдони Масчоҳ қорҳои таблиғотӣ бо хонандагонро ба таври кофӣ роҳандозӣ карда натавонистанд. Набудани мутахассисон низ аз мушкилоти ташкил нагаштани қорҳои таблиғотӣ махсуб меёфт [1].

Дар охир ҳаминро таъкид бояд кард, ки дар раванди таҳқиқот ба як қатор маҳдудиятҳо дучор гардидем. Аз ҷумла, дастрасӣ ба ҳуҷҷатҳои бойгонии китобхонаҳои деҳоти дурдасти вилоят (ноҳияҳои Ашт, Масчоҳ) маҳдуд буд, зеро аксари ҳуҷҷатҳои ҳисоботии солҳои 70-80 –уми асри XX гум шудаанд ё ба фондҳои марказӣ супорида нашудаанд. Аз ин рӯ, мо асосан ба маводи Бойгонии давлатии вилояти Суғд (Ҳ. 220, Р. 12, П. 107) ва ҳуҷҷатҳои Китобхонаи ба номи Т. Асирӣ таъя кардем. Ҳамчунин, таҳлили давраи охири солҳои 80-ум (давраи "ошкорбаёнӣ") пурра анҷом дода нашуд, зеро дар сарчашмаҳои мавҷуда омилҳои сиёсии ин давра сабаб нагардидаанд. Илова бар ин, таҳлили муқоисавии вилояти Ленинобод бо дигар вилоятҳои ҷумҳурӣ ба сабаби набудани маълумоти омории муттаҳид ғайриимкон буд. Дастрасӣ ба манбаъҳои шифоҳӣ низ маҳдуд гардид, зеро аксари кормандони собиқи китобхонаҳои деҳот то замони мусоҳиба аз олам даргузашта буданд.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки ҳадафи асосии мақола — омӯзиши хусусиятҳои сохторӣ, ташкилию методӣ ва нишондиҳандаҳои омории фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои 70–80-уми асри XX ба таври муваффақона амалӣ гардидааст. Таҳлил дар асоси маводи Бойгонии давлатии вилояти Суғд (Фонди 220, рӯйхати 12, парвандаи 107) ва натиҷаҳои илмӣ таҳқиқоти олимони соҳа имкон фароҳам овард, ки тамоюлҳои асосии рушди низоми китобдорӣ, дастовардҳо ва мушкилоти он дар давраи мазкур муайян карда шаванд.

Таҳқиқот собит намуд, ки солҳои 1970–1980 барои низоми китобдорӣ вилояти Ленинобод марҳалаи муҳими тақмил ва марказоникунонии фаъолияти китобхонаҳо ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра раванди ташаккули Низоми марказонидашудаи китобхонаҳо (НМК) тақрибан ба анҷом расида, шабакаи муассисаҳои китобдорӣ аз ҷиҳати миқдорӣ ва захираҳои иттилоотӣ ба таври назаррас густариш ёфт. Агар соли 1970 дар вилоят 339 китобхона бо фонди умумии 2 миллиону 113 ҳазор нусха фаъолият мекард, пас то соли 1975 шумораи онҳо ба 429 муассиса ва ҳаҷми фонд ба 2 миллиону 874 ҳазор нусха расид. Ин нишондиҳандаҳо аз сиёсати мақсадноки давлатӣ дар самти густариши инфрасохтори фарҳангӣ ва баланд бардоштани сатҳи дастрасии аҳоли ба захираҳои китобӣ шаҳодат медиҳанд.

Таҳлил инчунин нақши муҳими бибколлекторҳоро дар таъмини китобхонаҳо бо адабиёт ошкор намуд. Маҳз тавассути низоми мутамаркази тақсимои китобҳо имконияти нисбатан баробар таъмин намудани китобхонаҳои шаҳрӣ ва деҳотӣ ба вуҷуд омада буд. Дар ноҳияҳои кишоварзӣ, аз ҷумла Масчоҳ ва Ашт, маҷмӯасозии фондҳо асосан бо назардошти эҳтиёҷоти истеҳсоли ва иҷтимоии аҳоли амалӣ мегардид.

Яке аз натиҷаҳои муҳими илмӣ таҳқиқот тасдиқи фарзияи асосӣ мебошад, ки тибқи он фаъолияти китобхонаҳо дар минтақа бештар хусусияти амалӣ ва истеҳсоли дошт. Омори мавҷуда нишон медиҳад, ки талабот ба адабиёти соҳавӣ, махсусан адабиёти кишоварзӣ, мунтазам меафзуд. Масалан, дар китобхонаи бачагонаи ноҳияи Масчоҳ шумораи додани китобҳои марбут ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 1973 нисбат ба соли 1972 аз 69 то 304 нусха расидааст. Ин нишондиҳанда гувоҳи он аст, ки фаъолияти китобхонаҳо бо вазифаҳои иқтисодӣ ва истеҳсолии минтақа пайванди мустақим дошт.

Дар баробари дастовардҳо, таҳқиқот як қатор масъалаҳои ҳалталабро низ муайян намуд. Маълум гардид, ки ҳатто дар шароити дастгирии давлатӣ ва рушди шабакаи китобхонаҳо мушкилоти сохторӣ пурра бартараф нашуда буданд. Норасоии кормандони соҳибтаҳассус, маҳдуд будани шароити техникаю моддӣ, мушкилоти гармидиҳӣ дар фасли зимистон ва сатҳи нокифояи ҷалби хонандагон аз ҷумлаи омилҳои буданд, ки ба

самаранокии фаъолияти китобхонаҳо таъсири манфӣ мерасониданд. Аз ҷумла, коҳиш ёфтани шумораи аъзои китобхонаи бачагонаи ноҳияи Масҷох аз 895 нафар дар соли 1972 то 752 нафар дар соли 1973 нишон медиҳад, ки масъалаи нигоҳдорӣ ва ҷалби доимии хонандагон ҳанӯз ҳал нашуда буд. Илова бар ин, мавҷудияти 6209 қарздори китоб дар шаҳри Хучанд дар соли 1989 аз баъзе мушкилоти ташкилию тарбиявӣ дар низоми хизматрасонии китобдорӣ шаҳодат медиҳад.

Дар асоси хулосаҳои бадастомада барои таҳқиқоти минбаъда якҷанд самтҳои афзалиятнок пешниҳод мегарданд. Аз ҷумла, анҷом додани таҳлили муқоисавии фаъолияти китобхонаҳои вилояти Ленинобод бо вилоятҳои Қўрғонтеппа ва Кўлоб, омӯзиши нақши библиографияи миллӣ дар ташаккули фондҳои китобхонаҳои деҳот ва таҳқиқи таъсири тағйироти сиёсӣ ва идеологии охири солҳои 1980 ба фаъолияти китобхонаҳо ва сатҳи китобхонӣ аҳаммияти махсус дорад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқот ба таври қатъӣ нишон медиҳанд, ки низоми китобдорӣ Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои 70–80-уми асри XX на танҳо ҳамчун як бахши техникии хизматрасонӣ, балки ҳамчун унсуре стратегии инфрасохтори фарҳангии ҷумҳурӣ фаъолият намудааст. Китобхонаҳо дар ин давра вазифаи дугоноро иҷро мекарданд: аз як сӯ, онҳо воситаи асосии татбиқи сиёсати фарҳангии давлат дар ҷаҳорҷӯби «инқилоби маданӣ» буданд, ки ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва ғоявии аҳолиро ҳадаф қарор дода буд; аз сӯи дигар, онҳо ба талаботи воқеии иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа, хусусан ба эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзӣ, посух медоданд. Ин дугонагӣ – байни назорати идеологӣ ва мутобиқсозӣ ба талаботи маҳаллӣ хусусияти хоси низоми китобдорӣ ин давраро ифода мекунад.

Дар раванди таҳқиқот ҳамчунин муайян гардид, ки пешрафтҳои назаррас, аз қабилӣ, васеъшавии шабакаи китобхонаҳо, афзоиши фондҳо, ҷорӣ намудани низоми марказонидашудаи таъминот тавассути библиоколлекторҳо ва рушди хизматрасонии сайёр дар баробари мушкилоти бунёдӣ сурат гирифтаанд. Ноустувории пойгоҳи моддӣ, норасоии мутахассисони соҳибтаҳассус, заифии инфрасохтори деҳот ва коҳиши шумораи хонандагон дар солҳои охири давра гувоҳӣ медиҳанд, ки маблағгузории стандартӣ ва назорати идеологӣ наметавонистанд тамоми омилҳои пешрафти устувори фарҳангро таъмин намоянд. Ин муноқишаи дохилӣ – байни супоришҳои идеологӣ ва имкониятҳои воқеии иҷтимоӣ яке аз хулосаҳои муҳимми таҳқиқот ба шумор меравад.

Аҳаммияти илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки он аввалин бор дар адабиёти муосир фаъолияти китобхонаҳои вилояти Суғдро на танҳо дар ҷаҳорҷӯби омили расмӣ, балки дар заминаи таҳлили амиқи бойгонӣ ва оморӣ муқоисавӣ арзёбӣ мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки китобхонаҳо ҳамчун ҷузъи фаъоли низоми маърифатӣ ва иҷтимоӣ, на танҳо ҳамчун ниҳоди пасив нигоҳдории китоб, дарк шаванд. Дар ин замина, натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ба такмили назария ва таърихи китобдорӣ дар Тоҷикистон мусоидат намуда, барои таҳияи сиёсати фарҳангӣ дар сатҳи миллӣ заминаи воқеии оморӣ ва таҳлилиро фароҳам оранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки хулосаҳои он метавонанд дар самтҳои зерин истифода шаванд:

- таҳия ва такмили барномаҳои таълимӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии соҳаи китобдорӣ ва фарҳанг;
- банақшагирии стратегӣ рушди китобхонаҳо дар минтақаҳои аграрӣ ва кӯҳистон, бо назардошти таҷрибаи мутобиқсозии фондҳо ба талаботи маҳаллӣ;
- арзёбии самаранокии хизматрасонии сайёр дар шароити имрӯза, хусусан дар ноҳияҳои дурдаст;

• омӯзиши омилҳои хоҳиши ғаёлнокии хонандагон барои пешгирии он дар низоми кунунии китобдорӣ.

Дар маҷмӯъ, ҳулосаҳои таҳқиқот тасдиқ мекунанд, ки таҷрибаи таърихии китобдории Тоҷикистони Шимолӣ, сарфи назар аз маҳдудиятҳои идеологӣ, дорои потенциали бузурги таълимӣ ва методӣ барои рушди муносири фарҳанг ва маърифат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Давраи солҳои 70–80-ум на танҳо саҳифаи пур аз дастовардҳо ва камбудӣҳо, балки мактаби амалии ташкил ва идоракунии фарҳанг мебошад, ки омӯхтани он барои ноил шудан ба рушди устувори соҳа дар оянда зарур ва муфид мебошад.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Бойгонии давлатии вилояти Суғд (БДВС). –Х.220. –Р.12. –П.107. –В.1-4.*
2. *Маводи омӯзишӣ барои китобдорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (оид ба тақвияти ҷорабиниҳо дар самти беҳтар намудани хониши адабиёти бадеӣ). – Душанбе, 2018. –102 с..*
3. *Сулаймонӣ С. Таҳқиқоти фарҳанг / Осори мунтахаб дар 3 ҷилд. – Ҷилди 1. – Душанбе: Институти илмӣю тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот. Маркази фарҳангиносии ҚТ, 2005. – 157 с.*
4. *Сулаймонӣ С., Шерматов Ч. Таърих, тамоюл ва рушди ғаёлияти китобхонавӣ дар Тоҷикистон / Муҳаррир С. Сулаймонӣ. Институти илмӣю тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот (Бо забони тоҷикӣ). – Душанбе: Эҷод, 2009. – 160 с.*
5. *Султонов Ш.М. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма [Текст] / Ш.М. Султонов. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 240 с.*
6. *Суҳбат бо Умарова Муаззама (соли таваллуд 1951), сокини шаҳри Хуҷанд аз 27 феввали соли 2026.*
7. *Суҳбат бо Солиҷонов Нодирҷон (соли таваллуд 1951), сокини шаҳри Хуҷанд аз 31 март соли 2026*
8. *Умарова М. Становление и развитие библиотечного дела в Таджикистане: 1917-1991 гг. (на примере северных районов республики): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 2021. – 32 с.*
9. *Умарова М.С. Становление и развитие библиотечного дела в Таджикистане: 1917-1991 гг. (на примере северных районов республики): дисс...канд. истор. наук. — Худжанд, 2021. — 185 с.*
10. *Шевченко, З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане / под ред. к.и.н. К.П. Марсакова. – Душанбе, 1968. – 134 с.*
11. *Шерматов Дж.Ш. Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодежи. Условия совершенствования работы (на примере ТаджССР): автореф. дисс. ... канд.пед.наук: 05.25.03 / Шерматов Джелмат Шерматович. – Москва, 1986. – 16 с.*

REFERENCES:

1. *State Archive of Sughd Region (SASR). – F. 220. – Inv. 12. – File 107. – Fol. 1–4.*
2. *Educational Materials for Librarians of General Secondary Educational Institutions (on Strengthening Activities Aimed at Improving the Reading of Fiction). – Dushanbe, 2018. – 102 pp.*
3. *Sulaymoni, S. Research on Culture. In: Selected Works in 3 Volumes. Vol. 1. – Dushanbe: Research Institute of Culture and Information, Center for Cultural Studies of the Republic of Tajikistan, 2005. – 157 pp.*
4. *Sulaymoni, S., & Shermatov, Ch. History, Trends, and Development of Library Activities in Tajikistan. Edited by S. Sulaymoni. Research Institute of Culture and Information (in Tajik).*

- Dushanbe: EjoD Publishing House, 2009. – 160 pp.
5. Sultonov, Sh. M. *The Cultural Life of Tajikistan during the Period of Developed Socialism*. – Dushanbe: Irfon, 1980. – 240 pp.
 6. Interview with Muazzama Umarova (born 1951), resident of Khujand, conducted on 27 February 2026.
 7. Interview with Nodirjon Solijonov (born 1951), resident of Khujand, conducted on 31 March 2026.
 8. Umarova, M. *Formation and Development of Librarianship in Tajikistan: 1917–1991 (A Case Study of the Northern Regions of the Republic)*. Extended Abstract of the Candidate of Historical Sciences Dissertation. – Dushanbe, 2021. – 32 pp.
 9. Umarova, M. S. *Formation and Development of Librarianship in Tajikistan: 1917–1991 (A Case Study of the Northern Regions of the Republic)*. Candidate of Historical Sciences Dissertation. – Khujand, 2021. – 185 pp.
 10. Shevchenko, Z. M. *From the History of Librarianship in Tajikistan*. Edited by Cand. Hist. Sci. K. P. Marsakov. – Dushanbe, 1968. – 134 pp.
 11. Shermatov, Dzh. Sh. *The Rural Library as an Agent of the Legal Education of Youth: Conditions for Improving Its Work (Based on the Example of the Tajik SSR)*. Extended Abstract of the Candidate of Pedagogical Sciences Dissertation. Specialty 05.25.03. – Moscow, 1986. – 16 pp.